

Najopsežniji su dio knjige — V poglavlje »Osnovne karakteristike razvoja mjesnih zajednica u razdoblju 1963—1973.« i VII poglavlje »Neki elementi daljnje razrade nove ustavne koncepcije mjesne zajednice i pretpostavke njena ostvarivanja«. Uz njih je vezan i najveći dio vrlo važnoga statističkog materijala.

Tek je novim Ustavom iz 1963. definiran status mjesne zajednice: »Te godine dolazi donošenjem novog ustava do uvođenja u naš društveno-politički sistem institucije mjesne zajednice kao univerzalne zajednice lokalne samouprave i u gradu i u selu. Uvođenje u naš društveno-politički sistem mjesne zajednice kao novog tipa lokalne zajednice i novog oblika lokalne samouprave umjesto ukinutih mjesnih odbora i stambenih zajednica rezultat je ne samo saznanja o potrebi jačanja samoupravljanja po mjestu stanovanja, nego i svih krupnih promjena u društveno-političkom sistemu koje se utvrđuju novim ustavom 1963. godine.« U tom poglavlju autor prikazuje mjesto i ulogu mjesnih zajednica u pojedinim komunama ne samo u Hrvatskoj nego šire, koje se javljaju kao nosilac niza akcija od uvođenja struje, vodovoda, kanalizacije i plina do asfaltiranja cesta, uređenja parkova, izgradnje društvenih domova i sl. On iscrpno i dokumentirano istražuje veličinu, organizaciju, izvore financiranja, način odlučivanja i druge probleme vezane za rad mjesnih zajednica. Posebno mjesto zauzima obrada promjena u statusu mjesnih zajednica nakon donošenja Ustava 1974.

Na osnovi detaljne analize autor zaključuje:

»Mjesna zajednica kao lokalna zajednica nije ostatak starog arhaičkog nerazvijenog društva, nego je primjerena i životu u uvjetima velike urbanizacije i koncentracije stanovništva u gradovima, u industrijskoj i postindustrijskoj eri, u kojima život čovjeka sve potpunije prožima mašina i u radu i u dokolici.

Mjesna zajednica se bitno razlikuje od svih do sada poznatih vrsta lokalnih zajednica, ona nije samo oblik organiziranja stanovnika u zadovoljavanju zajedničkih potreba i uređivanju međusobnih odnosa u zajedničkom životu na lokalnom teritoriju, nego je i jedan od temelja organiziranja i funkcioniranja samoupravnog socijalističkog sistema u cjelini.«

U trenutku kada se kao neodgodivi imperativ nameće potreba sistematskog interdisciplinarnog istraživanja našega poslijeratnog društveno-ekonomskog razvoja ta je knjiga vrijedan prilog daljnjem rješavanju toga zadatka.

Zlatko Čepo

ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE, tom XII, knj. 2, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd 1976, 1242 str.

Posljednjih dana 1976. godine historiografska javnost obogaćena je još jednim novim prilogom. U izdanju Vojnoistorijskog instituta objavljena je opsežnija zbirka arhivske građe, druga po redu knjiga XII toma u ediciji Zbornika dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda. Sadržajno, ona pruža izbor najvažnijih dokumenata njemačkih okupacionih jedinica, komandi i usta-

nova Trećeg Reicha vezanih za jugoslavensko ratište u vremenu od 1. siječnja do 31. prosinca 1942. godine. Kao i za prvu knjigu spomenutog toma, uži izbor i obradu publiciranih dokumenata obavio je potpukovnik Antun Miletić. Već tom prilikom on se predstavio znanstvenoj javnosti kao vrstan poznavalac njemačke dokumentacije i dokumentacije NOP-a uopće.

Na ukupno 1242 stranice štampanog teksta redaktor je objavio 208 dokumenata i tri povećća priloga. Prvi i drugi prilog zapravo su sumarni izvještaji. Nastali su na osnovi niza kraćih izvještaja raznih njemačkih jedinica i ustanova potčinjenih Komandi Jugoistoka. Tako prvi prilog (str. 987—1125) predstavlja historijat operativnih planova i pothvata njemačkih vojnih komandi i jedinica protiv NOP-a u periodu od lipnja 1941. do kolovoza 1942. godine. Nastao je iz pera njemačkoga vojnog historičara i arhivista pri komandantu oružanih snaga na Jugoistoku, kapetana Ernsta Wisshaupta. Drugi prilog (str. 1126—1165) sadrži dva sumarna izvještaja glavnog opunomoćenika za privredu u Srbiji Franza Neuhausena. Taj revni i odani službenik Njemačkog Reicha vodio je evidenciju o eksploataciji i izvozu rudnih bogatstava i ostalog materijala s područja Srbije i Banata. Izvještajni period u objavljenom prilogu odnosi se na vremenski raspon od 1. svibnja 1941. do kraja prve polovice 1942. godine. Iz tih razloga, s punim pravom može se reći da je redaktor objavio u knjizi mnogo veći broj dokumenata od onoga koji je prezentiran rednim brojem. Ovo to prije što je sadržaje mnogih dokumenata djelomice parafrazirao u bilješkama, dajući detaljnija objašnjenja za pojedina pitanja iz historije NOR-a 1942. godine, ili je u bilješkama navodio signaturu neobjavljenih dokumenata, upozoravajući tako istraživača na mikrofilmovanu dokumentaciju pohranjenu u Vojnoistorijskom institutu. Time je historiografima uvelike olakšao posao i uputio ih na mogućnosti proširenja njihovih spoznaja u obradi odgovarajućih tema. Upravo toj svrsi namijenjen je i treći prilog ove zbirke (str. 1166—1174). Redaktor upoznaje ovdje istraživača s publiciranim njemačkim dokumentima u ostalim tomovima Zbornika, tj. s onima koji se vremenski odnose na 1942. godinu. Slično je radio gdje god je to bilo potrebno i u bilješkama ispod osnovnog teksta, obraćajući jednaku pažnju njemačkoj dokumentaciji i dokumentaciji NOP-a uopće, ukoliko one, dakako, mogu pobliže rasvijetliti zbivanja o kojima se govori u publiciranom dokumentu. Stoga nema dvojbe da je Miletić izborom i obradom dokumenata nastojao dati dokumentacionu cjelinu o mnogim pitanjima relevantnim za razvitak NOP-a 1942. godine, unoseći katkada i nova tumačenja koja su ranije uslijed nedostatka građe o kojoj je riječ izostala ili su bila nepotpuna.

U navedenoj zbirci dokumenti su štampani kronološkim redoslijedom, dok su po formi najviše zastupljeni izvještaji, naredbe, zapovijesti, oglasi, bilješke sa sastanaka, pismene instrukcije, direktive itd. No, tematski okvir vrlo im je raznolik. Gledajući u cjelini, odabrani dokumenti daju reljefni presjek najvažnijih vojnih i političkih događaja vezanih ne samo za napore Nijemaca, nego i za napore njihovih saveznika, posebno Talijana, da na jugoslavenskom prostoru osiguraju i zaštite strategijske i vojnoprivredne interese i pacificiraju okupirani prostor. Ali već potkraj 1941. godine Nijemci su u Jugošlaviji bili suočeni s partizanskim ratom koji se sve više razbuktavao i svakodnevno zahvaćao u širinu nova i nova područja. A to je samo po sebi iziskivalo jače angažiranje vojnih snaga na koje oni nisu u početku računali. Štoviše, zaštitu okupacionih interesa u njemačkoj interesnoj sferi Hitler je namjeravao povjeriti prije svega njemačkim policijskim i posadnim jedinicama i kvinslinzima. Ali situacija se drukčije razvijala. Munjeviti rat pretvorio se u pozicioni, noseći u sebi niz naglih i neobičnih obrata

evropskim i drugim ratištima. Što se tiče Jugoslavije, usprkos zahtjevima njemačkih vojnih komandi za dovlačenje novih snaga, ono do pred kraj 1942. god. nije dolazilo u obzir i izlaz se morao tražiti u boljem korištenju unutrašnjih rezervi, jačem angažiranju talijanskog i bugarskog saveznika i promjenama u organizaciji sistema komandiranja.

Na početku 1942. u operativnim izvještajima njemačkih komandi kao glavna žarišna točka ustanka označeno je istočnobosansko područje (dok. br. 3, 4 i dr.). Iz zapadne Srbije tu su se povukle glavne partizanske snage, reorganizirale (Prva proleterska NO brigada) i poduzimale nove pothvate radi proširenja oslobođenog teritorija i jačanja oružane sile NOP-a. Kako upotreba dodatnih njemačkih jedinica nije dolazila u obzir a s raspoloživima se nije mogla postići trajna pacifikacija ustaničkih područja, Vrhovna komanda njemačkih oružanih snaga (Oberkommando der Wehrmacht — OKW) uputila je njemačke komandante u Jugoslaviji da dio snaga nadoknade izdvajanjem ljudstva iz pozadinskih jedinica i njime povećavaju operativne i da ubrzano rade na proširenju i vojnom osposobljavanju oružanih snaga kvislinga (ustaško-domobraskih jedinica, Srpske državne straže, raznih policijskih jedinica itd.). Od novaka, jugoslavenskih građana njemačke narodnosti oformljena je SS-divizija »Princ Eugen«. U skladu s tim izvršene su i promjene u sistemu štabnog rukovođenja. Prva promjena provedena je 19. veljače s primjenom od 1. ožujka, a druga 28. listopada 1942, tj. u vrijeme priprema njemačkih oružanih snaga za veće pothvate protiv snaga NOV i POJ u zimu 1942/43. (IV neprijateljska ofenziva). Ukratko, prema uputama OKW od 19. veljače 1942. (dok. br. 30), spojena su dotadašnja tri njemačka štaba u jedan pod nazivom Komandirajući general i komandant Srbije (Kommandierender General und Befehlshaber in Serbien). Novoosnovanom štabu bile su od 1. ožujka potčinjene sve njemačke i kolaboracionističke snage na teritoriju Srbije, Banata i ustaške NDH. Nadalje, po ovlaštenju Komande Jugoistoka, sve ustaničke zone na tom prostoru proglašavane su za operativna područja na kojima su za vrijeme »potpunog čišćenja« svu vojnu i upravnu vlast imali njemački odgovorni komandanti. Drugim riječima, to je značilo primjenu najbrutalnijih mjera radi suzbijanja ustanka i nametanja okupacionog sistema. No, usprkos tome, rasplamsavanje NOP-a bilo je u punom zamahu. Pohod proleterskih brigada u Bosansku krajinu i izrastanje oružane sile NOP-a u regularnu armiju s očekivanjem desanta zapadnih saveznika na Balkan, prisilili su uskoro Vrhovnu komandu Wermahta na nove izmjene u sistemu komandiranja. Naredbom Komande Jugoistoka od 28. listopada 1942. god. (dok. br. 170), jugoslavensko ratište podijeljeno je na dva dijela, tj. teritorij NDH izdvojen je iz nadležnosti komandirajućeg generala i komandanta Srbije, s time da se na njenoj teritoriji formira posebni štab. Tako je osnovan Štab komandanta njemačkih trupa u NDH (Der Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien) na čelu s general-majorom Rudolfom Letersom. On je preuzeo operativno rukovođenje njemačkim i ustaško-domobraskim trupama. Shodno tome, njemački general u NDH Glaise von Horstenau promaknut je u viši stupanj, dobivši naziv opunomoćeni. Njegova je zadaća bila da pred ustaškom vladom i njenim oružanim snagama zastupa interese Trećeg Reicha i potrebe jedinstvenog vođenja rata protiv snaga NOV i POJ.

Posljednjih dana 1942. Hitlerovom direktivom br. 47 (dok. br. 205) uslijedila je dopuna te organizacije njemačkih komandi. Komandant Jugoistoka dobio je ovlaštenje teritorijalnog komandanta na okupiranim područjima Hrvatske, Srbije i Grčke. Njegove odluke bile su konačne za sve potčinjene komandante na tom

operativnom području. Uz obranu jugoistočnog prostora od eventualnog iskrcavanja anglo-američkih jedinica na Balkan, u direktivi se još zahtijeva »konačno smirivanje pozadine i uništenje ustanika i svih vrsta bandi«, računajući pri tome i s aktivnošću 2. talijanske armije. Učinak svih tih promjena o kojima je riječ bio je ipak ograničen. O tome svjedoče mnogi njemački dokumenti prezentirani u ovoj knjizi (dok. br. 149, 160, 201, 203). Jedinice NOV i POJ bile su — kako priznaju njemački komandanti — dobro organizirane i vođene, lako pokretne i visoke borbene vrijednosti. Iz mnogih situacija one su izlazile kao pobjednici. U izvještaju od 26. prosinca 1942. njemački general Fortner, komandant 718. pješadijske divizije pisao je o tome: »Tri puta su komunisti uspjeli uzastopno da zauzmu Jajce i tri puta su ih nemačko-hrvatske trupe potisnule, a oni ponovo prikupljaju snage da bi i po četvrti put napali Jajce. Pri tome pada u oči i porast snaga koje se bacaju u borbu.« Općenito, mnogi podaci u navedenim dokumentima registriraju metode borbe i taktiku vojnih snaga NOP-a, kao i napore Nijemaca da se prilagode takvim uvjetima djelovanja.

Imajući u vidu da su u toku 1942. godine njemačke divizije (704, 714, 717, 718) zajedno s kvasilniškim snagama vodile konstantne borbe protiv NOP-a, logično je da su u knjizi najbrojnije zastupljeni dokumenti s vojnim sadržajima. No, kako su vojne promjene imale dubokog odraza i u sferi privrednih i političkih interesa okupatora, kvilinga i kolaboracionista, ocjene će političke i privredne situacije na okupiranim područjima u izvještajima njemačkih komandanata korisno poslužiti osim vojnim i ostalim historičarima NOR-a. Pri tome valja naglasiti da su procjene situacije i uzroka ustanka njemačkih vojnih i političkih instanci u Srbiji i Hrvatskoj bile ponekad i različite. One su katkada dovodile u nedoumicu i glavnu upravu Trećeg Reicha kako da postupi u nekim pitanjima, npr. u pogledu jačeg oslonca na ustaše u Hrvatskoj ili u pogledu prihvaćanja suradnje s četničkim odredima u Srbiji i Bosni. Dok je, na primjer, njemački general u NDH vidio jedine razloge ustanka u ustaškom teroru i progonu srpskog stanovništva, stavljajući pod znak pitanja njihovo daljnje pomaganje, njemački poslanik pri ustaškoj vladi Siegfried Kasche bio je njihov pobornik i zaštitnik u svakom pogledu. Horstenaovo mišljenje dijelili su i njemački komandanti u Srbiji. U srpskim izbjeglicama iz NDH oni su vidjeli nove izvore »nemira« u »primirenoj« Srbiji. Te dileme njemačkih ustanova i komandanata povećavali su i Talijani. Oni su se vrlo vješto koristili novonastalom situacijom u toku 1942. za proširenje svoga političkog utjecaja, i na anektiranom području i daleko izvan njega, na teritoriju NDH. Srpske izbjeglice iz zaleđa Dalmacije blagonaklono su prihvaćali i »zaštićivali«. Osim toga, javno i potajno potpomagali su četničke odrede, koristeći se njima za unošenje još većeg razdora između Srba i Hrvata i podriivanje ustaške vlasti. Napose, zahtjev Nijemaca za jačim vojnim angažiranjem 2. talijanske armije radi rasterećenja njemačkih jedinica pri planiranju vojnih pothvata protiv NOP-a u Bosni, iskoristili su za jaču infiltraciju u te krajeve, dovodeći time i interese Nijemaca u pitanje. Štoviše, njemački predstavnici u NDH izražavali su bojazan da će Talijani sudjelovanjem u operacijama trajno zaposjesti »umirena« područja istočne i srednje Bosne, što će imati odraza na »stabilnost« ustaškog režima i njemački prestiž u interesnoj zoni Trećeg Reicha (rudarsko-talioničarski bazen). Iz tih razloga talijansko proširivanje utjecaja nije išlo u prilog ni Nijemcima, pa su i vojni i politički predstavnici Trećeg Reicha bili jedinstveni u »zaštiti« Pavelićeva i Nedićeva režima, dajući sugestije ministarstvu vanjskih poslova Njemačke da se zauzme za suzbijanje apetita talijanskog saveznika.

Ali ni Hitler ni OKW nisu željeli da NDH bude povod njemačko-talijanskim razilaženjima, pogotovo u situaciji kada je talijansko vojno angažiranje bilo potrebno. Stoga oni vješto taktiziraju i upućuju njemačke komandante da se s talijanskim predstavnicima i predstavnicima NDH dogovore o zajedničkom vođenju borbe protiv oružanih snaga NOP-a i o tome se održavaju konferencije u Opatiji i Ljubljani. Jedan od zaključaka sastanka u Ljubljani bio je i taj da se pregovorima »s ustanicima-četnicima« izazove rascjep u ustaničkim redovima i odvojeno tuku partizanske snage (dok. br. 48). Tom prilikom došle su do izražaja težnje njemačkih komandanata da vojne mjere budu popraćene i političkim rješenjima »srpskog pitanja« u NDH. Nakon toga slijedi i zaokret u unutrašnjoj politici NDH, na osnovi kojega, uz ostalo, dolazi i do sklapanja sporazuma između ustaša i četnika. Dakle, kada je bila u pitanju borba protiv NOP-a, njemački vojni i politički predstavnici pronalazili su zajednički jezik s kvislincima i kolaboracionistima, kao i s talijanskim saveznikom, mada je jače talijansko vojno angažiranje u praksi manje-više izostajalo i gotovo nikada i nije ispunilo očekivanja Nijemaca.

O tim i nizu ostalih pitanja iz političke domene odnosa Nijemaca i Talijana, Talijana i ustaša, ustaša i četnika, četnika i Nijemaca, te četnika Draže Mihailovića, Nedića i Koste Pećanca ima mnoštvo podataka u objavljenim dokumentima. Nadalje, iz odabranih dokumenata može se pratiti porast sabotažne i diverzantske aktivnosti na komunikacijama i privrednim objektima i, s tim u vezi, naponi Nijemaca da zaštite najvažnije prometnice kroz Jugoslaviju. Osim toga, može se pratiti jačanje ilegalnog pokreta na okupiranim područjima, zatim teror okupatora i kvislinga, posebno represivne mjere prema stanovništvu — uzimanje i strijeljanje talaca, tjeranje u logore, paljenje naselja — koje su Nijemci primjenjivali u nastojanjima da »smire« okupirana područja i osiguraju pozadinu za ostala ratišta i frontove koje su držali. Pri tome je za njemačke rukovodioce uvijek bila misao-vodilja »ostvarivanje njemačkih želja i namjera« a ne osjećaji humanosti (str. 657). Slična situacija bila je i pri osiguranju privrednih interesa Trećeg Reicha. »Ovdašnje stanovništvo trebalo je da pritegne kaiš« — kako je to isticao Franz Neuhausen u svojim izvještajima (dok. br. 134). Kao ekspert za privredna pitanja, svoju zadaću vidio je u tome da do maksimuma iskoristi privredne potencijale Srbije i Banata (za te krajeve bio je zadužen), a da ipak pri tome ne dozvoli njihovo propadanje. No, usprkos teškom ekonomskom položaju u koji je dovedeno okupacionim režimom i ratnom situacijom, stanovništvo na okupiranim područjima izdašno je pomagalo NOP, što činjenično potvrđuju mnogi podaci u ovoj zbirci.

Iz tih se razloga sigurno neće pogriješiti ako se na kraju osvrta na objelodanjenju dokumentaciju još jednom istakne značenje ove zbirke, koja će, bez dvojbe, sa svim onim što sadrži, korisno poslužiti historičarima NOR-a i socijalističke revolucije.

Slavica Hrečkovski